

Az örök Boldogasszony

Hoppál Mihály

(2010. március)

Egy vallomással kell kezdenem: évek óta készülök a magyar mitológia megírására az újabb adatok figyelembevételével. Régi rögeszmém, hogy a mitológia a kultúrák hosszú távú emlékezete – mai hasonlattal az a winchester amiben minden történetet, emléket, emlékezet foszlányt megőriz egy kulturálisan összetartozó közösség. Ez az identitás egyik tárhelye. Ezért lettem mitológiai kutató, ezért foglalkoztam a hiedelmekkel (külön kötetbe rendeztem ilyen tanulmányaimat!) Sokféle előmunkálattal azért elkészültem (pl. a Mitológiai Enciplopediát megjelentettem a Gondolatnál), illetve még folyamatban vannak (ilyen az Uráli Népek Mitológiai Enciklopediája).

Az évtizedek alatt gyűjtögetett cédulák között van jó néhány több mint érdekes illetve elgondolkoztató! Mégis itt a bevezetőben szeretném leszögezni, hogy Falvay Károly két könyve a Boldogasszonyról szóló monográfiái (2001, 2006) után szinte reménytelen vállalkozás újat mondani!

Ezért ezt az egész szimpoziумot saját tanulmányom neki ajánlom.

Érdeemes idézni kitűnő folkloristánk, Kriza Ildikó véleményét Falvay munkájáról: „A természetfeletti tulajdonságokkal bíró asszonyt a magyar nyelv különösen szép szóval Boldogasszonynak nevezi, összefüggésben az Istenszülő asszonnyal, a termékenység szimbólumával, a nők védelmezőjével a természet közeli nővel. Falvay Károly erről a sokszínűségről ad képet hatalmas forrásismeret alapján, új forrásértelmezéssel, egyedi interpretálással. Sok mű született már ebben a témakörben, de Falvay Károly előtt senki sem törekedett a kérdéskör ennyire komplex megvilágítására...” (Kriza Ildikó szövege az első kiadás hátsó borítóján.)

A kritikai ismertetések sorát, ami egyben a Boldogasszonyra vonatkozó 'hiteles' adatok áttekintése is lesz egyen természetesen Kálmány Lajos írásával

kell kezdeni, amely 1885-ben jelent meg az *Akadémiai Értekezések a nyelv- és néptudományok köréből* XII. 9. füzetében, majd Diószegi Vilmos újra kiadta *Az ősi magyar hitvilág* címmel megjelent kötetben (1971-ben – *A magyar néprajz klasszikusai* c. sorozatban) – ez utóbbit értük el (saját könyvtárunkban) ezért ezt idézzük a továbbiakban. Mint köztudott Kálmány Lajos katolikus papként szolgált és négy évtizeden át gyűjtötte az alföldi nép körében a ma már felbecsülhetetlen értékű szövegeket. Hiedelemtörténeteket is feljegyzett a balladák, katonadalok, mesék mellett. Éppen azért nem vádolható, hogy a pogányság emlékeit akarta volna föltárni, így aztán, amikor a gyűjtött anyag alapján a *Boldogasszonyt* ösvallásunk istenasszonyaként mutatta be, azt írta: „... Népünk beszédét megfigyelve többféle Boldogasszonyról hallunk említést tenni. Az egyszerűen boldogasszonynak mondotton kívül beszél szülő Boldogasszonyról, gyertyaszentelőről, fájdalmasról, gyümölcsoftóról, nagyról, kallósról; habiról (havi), olvasásról, segítőről; ... Mindenesetre ebből a sokféle Boldogasszonyból néhányat a kereszténységnek kell átengednünk ... mégis ha azt kérdezzük, hogy hány Boldogasszony van? – azt feleli: hét! Ezt a hét Boldogasszonyt ahánytól kérdeztük, annyiféleképpen hallottuk összeszedni” (Kálmány 1971:319). A továbbiakban ő is idézi a Szent Gellért legendát, de megállapítja, hogy: „... Szeged népe lejegyeztem hagyományaiban Máriát szent Gellért intése után nyolc századdal sem találjuk Nagyboldogasszonynak, vagy ’ez világ Nagyasszonyának’ hívni még a keresztségben elég szép jártassággal bíró asszonyoktól sem. Helytelen eljárásnak tartom a pogányság felsőbbjeit a kereszténység szentjeivel erőnek erejével össze akarnak hasonlítani ... (uo. 223. old.) ... Szőregen, Ószentivánon, Klávafalván, Oroszlámoson és a többi Szeged népétől keletkezett községben a Nagyboldogasszony senki más, mint Szent Anna ... a kedd a Boldogasszony napja, a Nagyboldogasszonyé, Mária anyjáié ... Hagyományaink szerint Nagyboldogasszony az életet adó istenasszony a magtalanok az ő tiszteletére, illetőleg Szent Annáéra kilenc keddel böjtölnek.

„Óhosszra kell folyamodni az áldott állapotban levőknek is, hogy szerencsésen szülhessenek” (uo. 325. old.)

Látható tehát, hogy Nagyboldogasszony a gyermekeknek életet ad, az anyát a szülésben segíti, ő a gyermekágyasok őrzője. Ezért nem véletlen, hogy a legtöbb újkori feljegyzés, valódi folklór adat a *boldogasszonyágya* fogalomhoz kapcsolódik. A Szendrey Ákos és apja által összegyűjtött hatalmas anyagot tartalmazó *Babonaszótár* is csak ezt az egy címszót tartalmazza. (ezt a munkát CD-ROM kiadásra készíti elő Czövek Judit az MTA Néprajzi Kutatóintézetében). Elsőként ők is Szeged környéki faluból gyűjtött adatot említik, mondván. „Nagyboldogasszony az áldott állapotban lévőnek pártfogójok”, ezért aztán széles körben elterjedt szokás volt a Dél-alföldön, hogy azt az ágyat a szülésutáni hálól helyet megvédjék az sártó szellemektől lepedővel, piros szalaggal, fokhagymával, késsel vagy más vasból készült szűrőeszközzel, vagy katolikus vidéken szentel vízzel a pap megáldotta, meg az imádságos könyvet is odatették a párna alá. A szülő asszony a Boldogasszony ágyába ment/feküdt, amikor életet adott kisgyermekének. Az asszonyok régen, amíg a gyermekágyat feküdték, sokféle tabu előírásnak tett eleget és még a házat se hagyhatta el, addig ugyanis a szülést segítő Boldogasszony védelme alatt állt. Ezt bizonyítják a Szendrey-féle *Babonaszótár* adatai.

Érdeemes felidézni, hogy többféle *Boldogasszony* ünnep volt Magyarországon – ezek a következők:

Gyümölcsoltó Boldogasszony (március 25)

Sarlós Boldogasszony (július 2.)

Nagyboldogasszony (augusztus 15)

Fogolykiváltó Boldogasszony (szeptember 24)

Olvasós Boldogasszony/a Magyarok Nagyasszonya (október 7.)

Mindezekhez az ünnepi alkalmakhoz gazdag vallásos kinyomatvány vagy ponyva-irodalom kapcsolódott (Lengyel 2001:138-141). – Érdekes viszosnt, hogy magukban az ima-szövegekben nem igen említik a Boldogasszonyt külön

csak jelzős szerkezetben, pl. „a boldogságos Szűz Mária”, vagy „Boldogságos Szűzanyám” (Polner 2001:212). Érdekes ez hiány azért is, mert az ember tudósi konstrukciónak gondolhatja a Mária=Boldogasszony azonosítást (vö. Barna szerk. 2001 – a kötet a *Boldogasszony* címet viseli, holott a tanulmányok Máriáról szólnak!).

Ellentmond ennek az, hogy az Érdy Kódexben lejegyzett Szent Gellért legendában az olvasható, hogy: „... az Szűz Máriát ez Magyarországbán Boldogasszynyak, avagy ez világnak Nagyasszonyának hívnák. Szent István király is ez szegény országot Boldogasszony országának nevezé...” (II.326. – vö. Dienes 2001_100). Ez történetileg jól elhelyezhető adat (1526-ban keletkezett az Érdy Kódex) azt mutatja, hogy a XVI. század elején élt a nép körében Máriának és a Boldogasszoyinak az azonosítása!

*

Ami *boldog* szavunk eredetét (és etimológiáját) illeti *A magyar nyelv történeti és etimológiai szótár* – a ’természetesen’ ismeretlen eredetűnek tartja, azzal a megszorítással, hogy „Finnugor egyeztetése, iráni, mongol és török származtatása téves” (vö. Benkő szerk. 19...:331). Érthetetlen, hogy ilyenkor miért nem lehet azt mondani, hogy *magyar* a szó, hiszen már a Halotti Beszéden (1195) is szerepel ez a szó: „... és imádjuk szent/ahszin Máriát és *bódu*g Michael archangyalt.” Helynévként 1256-ból van adat *Bodugazonháza*; 1263-ból: *Boldogasszonkezy*. Elvont főnévként: 1405-ből adattolt *bodogág* formában (a Schegli Szójegyzékből); a Jókai Kódexben a *boldogtalan* (1448) kifejezés is megtalálható. – Az *asszony* szavunk szintén a XII. századtól kimutatható és az etimológiai szótár alán eredetűnek mondja, ’a magyarba egy alán a Xsin úrnő, fejedelemasszony’ kerülhetett át a 8. század körül. Akkortájt a magyarok és alánok között szorosabb kapcsolatok lehettek; e kapcsolatok emlékét őrizheti a magyar krónikákban fennmaradt eredetmonda is, amely szerint Hunor és Magor elrabolta s feleségül vette Dulán alán fejedelem két leányát” (Benkő 1967:I:189).

Megjegyzem, hogy a nagyon alapos és körültekintő Ligeti Lajos, amikor áttekintette *a magyar nyelv török kapcsolatait a honfoglalás előtt és az Árpád korban* (1986), akkor az ott vizsgált szavak között nincs *boldog* szarvunk.

*

Külön probléma közt jelez, hogy a palóc vidéken a régi parasztházak mestergerendát tartó középoszlopát *boldoganyának* nevezték, vagy *boldogasszony-fája*-nak. Ezt a fontos pillért, melyet szépen kifaragtak az archaikus kultúrájú szlovéniai magyar falvakban és a Felföldön, a palócok között tartotta fenn a hagyomány. Ez utóbbi vidéken a tűzhely és a kemence szomszédságában lényegében tehát a ház (értsd a lakószoba) közepén helyezték el, gyakran díszesen megfaragva. (Filep 1979:506-507). A szóbeli visszaemlékezések szerint a várandós asszonyok, amikor eljött a szülés ideje, akkor ebbe a faragott oszlopba kapaszkodtak és kérték a *boldoganyát*, hogy segítsen, könnyítse meg a szülést. Tehát valahogy a régiek szerint a házitűzhely őre volt (vagy lehetett) ez a házközéposzlop, melyet a születést segítő ősi istenanyával azonosítottak (vö. Vajda 1951). Különösen Eger környékén találtak sok régi parasztházban ilyen oszlopokat (Bakó 1969).

*

A népi gyermekjátékok – a kutatók szerint– gyakorta igen régies jegyeket őriz és bizony akár évszázados, vagy még régebbi kulturális elemeket is képesek megőrizni. A gyermeki emlékezet ugyanis a fonetikai és ritmikai szerkezetet érzi híven, így aztán a szövegek, ha már nem is értelmesek vagy mondjuk inkább: *talányosak* mégis talán értelmezhetők lesznek előbb vagy utóbb! Az orosz folklórpoetikai kutatások két kiválósága V.V. Ivanov és V.M. Toporov évtizedekkel ezelőtt felhívták a figyelmet arra, hogy még a töredékes folklór szövegekből is lehet rekonstruálni a hajdan volt imát, ráolvasást, szokásdalt, tavasz- illetve napköszöntőt (.....), ill. termékenység serkentő éneket.

Ugyan a most idézendő éppen ilyen féli vagy teljesen szakrális képesbeszédet sejtet – teljesen bizonyosak azért nem lehetünk, az viszont igen valószínű, hogy a legtöbb istenanyának termékenység biztosító szerepet/erőt tulajdonítottak.

„Boldogasszony, Boldogasszony,
mit kerülöd, mit fordulod,
az én házam tájékát?
Azt kerüljön, az fordulom, leányodat kéretem.
Nincs nekem eladó lányom.
Ó, ne tagadd, tegnap láttam Bécsbe,
Piros almát árult, vettem is tőle,
Most is van belőle!” (Bartók-Kodály szerk. 1951:267)

A Bartók Béla által, 1938-ban, a Sopron megyei Vitnyéd községben lejegyzett leány-játéknak – a Magyar Népzene Tára Gyermekjátékok kötetében – még egy tucat (pontosan tizenkét változatát) rendezték egymás mellé, feltehetően azért, mert ezeket a 'várkerülő's' szöveg- és dallamváltozatokat gondolták rokonnak a szakemberek (Bartók-Kodály szerk. 1951:265-276). Ezek közül csak a 498-as sorszámmal jelzettben van *Boldogasszon* kifejezés, vagyis csak egyetlen egyben! A szöveg pedig akárhogy is nézzük egyáltalán nem 'szentséges' hanem inkább a 'kapunyitás' motivumot figyelembe véve inkább erotikus, hiszen több szövegbe kimondják, hogy leánykérőbe jöttek és hiába tagadják, mert „tegnap látták Bécsben, piros almát árult”. Az ének utolsó két sora így hangzik: „Ujj asszonyka, cafrinka, gyere velem Mariska”. Egy másik éneké pedig: „Most viszik, most viszik Uborkáné lányát, bigyelbe, bátyolba, (máshol 'bíborba, bársonyba') arany bugyogóba”, vagy egy másik még szókimondóbb két sor: „Hej, lala, hej lala cucorkánja/szaggata, szaggata a bibor kónja” (Bartók-Kodály szerk. 1951:268-269). Röviden a gyermekjátékból egyetlen szövegben említik a Boldogasszonyt. Tudjuk, hogy a kerülés/fordulás a jelképek nyelvén a szexuális előjátékot jelentette (vö. Kürti...), és a nagyváros (Bécs, Buda vagy Pest) piacán

piros gyümölcsöt árulni szintén valami huncutságot jelentett. Mint ahogy a kihalárus/halatarulni kifejezések is az angol szlengben a régi példákat felsorakoztató szótár szerint (Partridge 1972:320-321 fishmonger's daughter=kurtizán; a késő 16.-17. sz. Ben Jonson-nál, fishmarket=bordélyház; 1850-től). A kert, ami a házat körülveszi szintén szexuális értelmű, de különösen a kertkapu (garden-gat: pudendi labia minira muliebris–Partridge 1972:362), mert mindkettőt az asszonyokra értették.

„Mit kerülöd, mit fordulod az én házam tájékát.

Kerülöm, fordulom Szent Ilona házát!”

Más változatban:

„Járom az új várnak az alját...” (vö. hause under the hill: the femále pudend. 19-20. sz. – Partridge 1972:463).

*

A *Magyar Néprajzi Lexikon* első kötetében Bálint Sándor írta a *Boldogasszony* szócikket – Igaz Máriával együtt, aki gyermekjátékszakértő volt. Bálint Sándor, a magyar szakrális folklór legjobb szakértője szerint, a Boldogasszony (így nagy betűvel írva!) „feltehetően ősi asszonyistenség neve. Gellért püspök tanácsára a térítők Szűz Máriára alkalmazták”, így a Szűzanya szinonimája lett. Aztán az archaikus népi imákban és a ráolvasásokban Mária helyett az emelkedettebb Boldogasszony elnevezést használták.

*

Polner Zoltán, a kitűnő gyűjtő, a Dél-Alföldön több ezer népi imaszöveget jegyzett le az elmúlt harminc évben. Érdekes, hogy a Szűz Máriát hívó, az őhozzá szóló népi imádságok szövege alapján állítja, hogy: „Mária-édesanya-Boldoganya kiemelkedő helyet foglal el a hívő asszonyok életében... A Szűzanya személye anyasága révén a megértő, a vigasztaló, a kéréseket teljesítő Boldogasszony.” (Polner 2001:207). Valahogy kevésnek találjuk a folklór anyagot a Mária = Boldogasszony azonosításhoz.

*

2001-ben jelent meg Szegeden, a Néprajzi Tanszék kiadásában egy vaskos kötet, amelynek a címe volt a *Boldogasszony*; alcíme viszont *Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában* (Barna szerk. 2001.). A kötet harminc tanulmánya tehát a Mária tiszteletéről szóló írásokat adja közre. Ezek között alig néhány említi a Boldogasszonynak és Máriának az egyenlőségét! Voigt Vilmos rövid írásában egy felmérés adatait ismerteti, amelyben összegyűjtötték a 100 népmese kötetben található névanyagot, ez több ezer meseszöveget jelent, s ezek közül csak 4 szövegben fordul elő a *boldog* jelzővel ellátott *Mária* neve (Voigt 2001:129).

*

Bosnyák Sándor, a magyar (és csángó) néphit egyik legjobb gyűjtője, fáradhatatlan kutatója, aki a szakmától nem kapta meg a megérdemelt elismerést. Egyik, néhány éve megjelent művében, amely négy kis mesterművet tartalmaz, az Isten fogalom/szóról szólóban említi, hogy az egyes mitológiai szereplőkhöz kapcsolt jelzők, jelzős szerkezetek állandóságát a nyelv megőrizte (Bosnyák 2004:5). „Úgy tűnik, hogy a Boldog nevezet (a szó a legutóbbi időkig gazdagot is jelentett) az egykorú istenanyára, földanyára, boldogasszonyra vonatkozott... A kereszténység felvételével Boldogasszony örökébe Szűz Mária lépett, s tucatnyi elnevezés őrizi az emlékét.” (Bosnyák 2004:8).

Ezeket részletesen bemutatta, és kultúrtörténeti háttérüket elemezte Falvay Károly *Boldogasszony* című könyvében (2001-ben, a második jelentősen bővített kiadás 2005-2006(?)-ban jelent meg a Püski Kiadónál).

*

További kérdések: mi a viszonya Boldogasszonynak a Holdhoz és/vagy a Naphoz? Mária miért a „napbaöltözött asszony”, és akkor miért áll holdsarlón a Boldogasszony anyánkat mutató ábrázolás? Miért mondja a *boldog* szerelmes a szeretőjét/szeretőjét *babámnak*? (Összefügg-e azzal, hogy egy ősi istennőhöz hasonlítja?)

Baba Mária azonosítható-e..... kivel?! Boldogasszony csak/elsősorban szülést segítő istenasszony volt-e, vagy több is?

Feltűnő, hogy az imaszövegekben nem túl sokszor fordul elő (százalékosan 2-3%-ban) – ezen el kell gondolkodni!

Mint ahogy azon a tényen is, hogy ennek az egyetlen szónak (jelzős kifejezés) Boldogasszony ekkora hívó ereje van. Két tucat művész mozdult meg, és az ősemlékezés tengeréből (óceánjából?) felhoztak valami kincset, hogy itt nekünk alkotásaikat felmutassák/ elénk tárják, hogy legyünk boldogok. Legyenek áldottak/ boldogok ők is. Köszönet nekik és azoknak, akik mindezt kitalálták és megszervezték.

*